

Češi a Němci ve 20. století

Václav Kural: Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938). Nakladatelství R ve spolupráci s ÚMV, Praha 1993, 272 stran, ISBN 80-901431-3-X.

Václav Kural: Místo společenství konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945). ÚMV, Praha 1994, 296 stran, ISBN 80-85864-04-5.

Jitka Vondrová (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka, 1939–1945. Dokumenty. ÚMV, Praha 1994, 347 stran + 1 mapa, ISBN 80-85864-05-3.

Jedním z nepřímých důsledků zásadních společenských a politických změn ve střední Evropě na přelomu 80. a 90. let je také připomenutí jistých konstant, podstatných pro život národů a států. Nepochybně k nim patří geopolitické faktory, které předtím – v době černobílého bipolárního rozdělení světa – byly zatlačeny do pozadí. Je-li Česká republika (předtím Československo) středoevropským státem, je přirozené, že pro tento stát mají zásadní důležitost vztahy se všemi bezprostředními sousedy v tomto geopolitickém prostoru. K těmto sousedům přirozeně patří v první řadě Německo. Pohlédneme-li na dobu po vzniku ČSR, je třeba říci, že jsme měli k Německu, tedy k Výmarské republice, korektní sousedský vztah bez sporných otázek, jež by stály za zmínku. Obdobně tomu bylo i v hospodářské sféře. Stejně jako před rokem 1918, také po vzniku ČSR v roce 1918 zůstalo Německo (nyní spolu s Rakouskem) hlavním československým obchodním partnerem a tuto roli si z objektivních důvodů zachovává i dnes. Po roce 1933 bylo ovšem po korektnosti vztahů a ve vzájemném vztahu postupně sílily a stávaly se rozhodujícími konfrontační momenty.

Mluvíme-li obecněji, tedy nikoli jen o vztazích mezistátních, ale o vztazích mezi Čechy a Němci, je třeba si uvědomit, že do této kategorie patří také vztahy Čechů se sudetskými Němci, žijícími v pohraničních oblastech českých zemí. Tento v podstatě vnitropolitický český/československý problém propojuje se sousedním Německem ta skutečnost, že se podvakrát, tj. v roce 1918 a 1938, tito „čeští Němci“ pokusili spojit svůj osud s osudem Německa. Nelze říci, že by naše starší literatura uvedený problém ignorovala, má však různou úroveň, a proto je jen velmi diferencovaně použitelná.¹ Problém německé menšiny na Slovensku se dočkal soustavnějšího zpracování teprve v nedávné době,² má podstatně jinou podobu a v dalším pojednání jej necháme stranou.

Je třeba říci, že velmi citelně chyběla zejména moderně koncipovaná, přehledná práce, která by spolehlivě zmapovala naše dosavadní znalosti, poskytla celistvý pohled a odhalila méně zpracovaná místa, a tak naznačila půdorysy nejbližších dalších monografických zpracování. O době česko-německého soužití v rámci habsburské monarchie, tedy do roku 1918 (zmiňují se zde o ní proto, že většina problémů, objevujících se v první polovině 20. století, má své zřetelné kořeny ve vývoji v 19. století), tímto způsobem pojednává práce pocházející z pera Jana Křena,³ vydaná už před několika lety. Nezávisle na této práci vyšla v němčině kniha Jiřího Kořalky,⁴ která se obecněji zabývá vývojem postavení Čechů v Rakousku v posledním století jeho existence a v níž je významné místo věnováno problémům česko-sudetoněmeckého vztahu.

Mnohem méně příznivá byla situace, pokud se týká zpracovanosti období po roce 1918, tedy za tzv. československé První republiky a přirozeně rovněž za druhé světové války, a to až do ukončení česko-německého soužití v českých zemích odsunem Němců v roce 1945, respektive v letech 1945–1947. Zde bylo velmi mnoho „bílých míst“, soustavným výzkumem zcela nedotčených. Existovala sice dvoudílná německá monografie⁵ pro celé období 1918–1945, v mnohém ohledu vynikající a nezastupitelná, nicméně za tři desítky let od jejího vydání znalosti historiků pokročily. V poslední době vyšly tři práce, které dosavadní mezeru alespoň prozatím uspokojivě zaplňují.

Kniha Václava Kurala – *Konflikt místo společenství?* – podává obraz česko-německého soužití v letech 1918–1938. Soustřeďuje se na vnitřní československý vývoj, hlavně na vývoj v českých zemích (německá menšina na Spiši a jinde na středním Slovensku byla mnohem méně početná a dlouho neprojevovala vlastní politickou aktivitu), na postoje československého státu i jednotlivých politických stran a proudů vůči německé menšině, ale také vice versa na postoj této menšiny vůči ČSR. Jak známo, politická reprezentace sudetských Němců odmítla na podzim roku 1918 uznat novou československou státnost, začala se odvolávat na velmi svéráznou interpretaci zásady sebeurčení a prohlásila pohraniční oblasti českých zemí, jakož i jazykové ostrovy uvnitř Čech a Moravy za součást Rakouska. Jejím konečným cílem bylo však připojit se i s Rakouskem k Německu. Tuto podobu interpretace doktríny sebeurčení tehdy uznávala jen ona sama a ještě rakouská vláda. Václav Kural připouští, že v roce 1918 existovaly i jiné alternativy než vznik samostatného Československa v podobě z let 1918–1920, vytvořeného mírovými smlouvami. Pouze na papíře zůstala alternativa přeměny monarchie v demokratickou federaci, protože jí zcela chyběl nezbytný faktor důvěry. Sudetoněmecká alternativa, totiž spojení německých krajů českých zemí (a enkláv!) s Rakouskem a spolu s ním pak s Německem, byla také jen teoretická. Jednak by znemožnila sebeurčení Čechů a Slováků, protože takto okleštěný stát by nebyl životaschopný, a jednak by umožnila realizaci – byť zmenšenou – velkoněmeckých plánů na vytvoření Mitteleuropy z doby první světové války. Nikdy se totiž nerealizují plány těch, kdož válku na celé čáře prohráli; Německo by tak přes svou porážku vyšlo z války silnější, než bylo před ní. Ideální, teoreticky ryzí řešení jsou ve střední Evropě prakticky neproveditelná. Přitom česká politika na podzim roku 1918 třikrát nabídla reprezentaci německé menšiny podíl na nové státní moci s velkoryse skromnou podmínkou – upustit od nereálných velkoněmeckých plánů. Avšak tato nabídka byla vždy bez diskuze odmrštěna.

Václav Kural rozdělil meziválečné dvacetiletí na dva celky – na prvou a druhou dekádu. Není to však dělení jen chronologické; na konci první dekády se totiž stal už samozřejmostí (a byl ve volbách v roce 1929 akceptován 70 % německých voličů) tzv. aktivismus, tj. loajální spolupráce na půdě československého státu, účast německých ministrů ve vládě a další.

Velkou předností této knihy je to, že se neomezuje jen na typický a známý „přehledový styl“, ale kdekoli to struktura výkladu dovolí, jsou vloženy analytické sondy dílčích problémů. Díky tomuto postupu se autorovi podařilo na poměrně malém prostoru sdělit množství jinak obtížně dostupných informací.

V. Kural zde dost podrobně sleduje formování české politiky vůči německé menšině. Subjektem jeho sledování je nejen vláda či stát, ale i jednotlivé politické strany. S nepřilíhš velkým zjednodušením lze hovořit o vyhraněně nacionalistické politice skupiny kolem K. Kramáře (národní demokraté) a o liberálnědemokratické politice Masarykovy skupiny (Beneš v té době málo zasahoval do vnitřní politiky), vyznačující se mnoha moderními rysy toho, čemu dnes říkáme „občanská politika“. Posledně uvedené skupině se záhy začalo říkat „skupina Hradu“.

V knize jsou srozumitelně vyloženy rovněž tzv. realie národnostní politiky, jak se promítly do ústavy, do jazykového zákona i do ochrany práv menšin. Kromě toho autor srovnával i legislativní literu zákona s prováděcí praxí a nevyhnul se ani kritickým hodnocením. Důležitá byla přirozeně též školská otázka, tj. stav německého školství po roce 1918. Díky velmi obratnému využití často opomíjených statistických údajů se V. Kuralovi podařilo přesvědčivě prokázat, že se tvrzení o domnělé diskriminaci německého školství nezakládají na pravdě, protože jistý pokles byl vyvolán dlouhodobými demografickými důsledky první světové války. Bilance první dekády nebyla rozhodně nepříznivá, autor uvádí, že došlo „k jistě, byť nedokonalé koexistenci s nadějí na další zlepšování“.

Následující světová hospodářská krize oťásla nejen Československem, ale i Evropou a světem. Velmi instruktivní je Kuralovo srovnání politických implikací krize ve výmarském Německu a v Československu; československá demokracie nakonec obstála. V řa-

dách německé menšiny se abnormálně posiluje pozice hnutí, které řídí tzv. Kameradschaftsbund (KB) na bázi obtížně definovatelné velkoněmecké nacionalistické ideologie typu „völkisch“, výrazně antidemokratické, elitářské a totalitní. Henleinova SHF (Sudetendeutsche Heimatfront), přejmenovaná později na SdP (Sudetendeutsche Partei), získává ve volbách v roce 1935 už 60 % hlasů německé menšiny. Uvnitř probíhá zápas stoupců KB ryze nacistické orientace, stoupenci aktivismu se ocitají v menšině. Jednou z cest k posílení jejich pozic byl i W. Jakschem formulovaný program tzv. „Volkssozialismu“, navazujícího na řadu myšlenek O. Strassera. V této souvislosti Kural připomíná celý „vějíř“ českých pokusů o koncepční řešení otázky německé menšiny v naší republice. Např. K. Krofta uvažoval přímo o postavení zmíněné menšiny jako „druhého státního národa“ ovšem za předpokladu, že se sudetští Němci loajálně přihlásí k republice. Tento předpoklad však tehdy už chyběl, protože většina z nich již „plula do jiných vod“.

Autor knihy nejen popisuje, ale i hodnotí vývoj v letech 1936/1937 v českém i německém táboře. Děle se zastavuje u sudetského neoaktivismu, jenž bývá označován za „poslední zvonění“ možnosti demokratického řešení problému německé menšiny v ČSR, a také u návrhu SdP na „Volsschutzgesetze“. Na základě posledně uvedeného návrhu měly být do struktury Československé republiky zavedeny totalitní instituce pro „Volksgemeinschaft“, čímž by však demokratický občan ztratil své místo. V. Kural rovněž poukazuje na politický boj v českém táboře kolem této otázky. Končí Hitlerovým programem vůči Československu podle Hossbachova protokolu a známým Henleinovým memorandem z 19. 11. 1937, požadujícím v podstatě pohlcení celých českých zemí nacistickou říší. Představa agrárníků (Berana) řešit tento problém přibráním henleinovců do vlády byla zcela scestná a naivní.

V tragickém roce 1938 akcelerovalo dění také v ČSR už v důsledku anšlusu Rakouska. Ještě v březnu toho roku vystoupili z vlády němečtí agráři a křesťanští sociálové a aktivismus zůstal až do Mnichova omezen jen na sociální demokraty (ministr za DSAP L. Czech však rovněž podal demisi). O událostech roku 1938 existuje dnes už rozsáhlá mezinárodní literatura. V. Kural s maximem možného analytického přístupu sleduje eskalaci konfliktu od formulace tzv. osmi karlovarských požadavků přes formulace všech čtyř verzí plánů na řešení problému, jednání o nich mezi československou vládou a SdP, plně se řídící pokyny z Berlína, což vše komplikovaly britsko-francouzské zásahy. Snad vzhledem k tomu, že celá věc bývá v zahraničí někdy stavěna do nesprávného světla, by bylo na místě podrobněji pojednat o tzv. Benešově „pátém plánu“, souvisejícím s misí ministra Nečase do Paříže. V závěru knihy autor zvažuje tolik diskutovanou otázku možného vojenského odporu a dospívá k optimističtějším závěrům než většina standardní literatury.

Druhá Kuralova kniha – *Místo společenství konflikt!* – bezprostředně navazuje na toto téma a týká se období 1939–1945 či – jak je uvedeno v jejím podtitulu – poměru Čechů a Němců ve Velkoněmecké říši. Jde o dobu zvláště dramatickou, kterou lze nazvat soumrakem česko-sudetoněmeckého soužití. Úvod knihy tvoří náčrt krátkého (ani ne půlročního) „vegetování“ tzv. Druhé republiky. Sem autor zařadil také přehled celkového vývoje za druhé světové války v tzv. Sudetech, mj. z hlediska existenčních podmínek zbylé české menšiny. Ovšem dějiny Sudet za války dodnes nejsou téměř zpracovány ani v německé literatuře.

Pojednání o vývoji v Protektorátu Böhmen und Mähren zahajuje autor opět analytickou skicou tzv. autonomie, vyvrací dost rozšířenou tezi, že šlo o „koloniální postavení“. Paralelně s tzv. autonomní správou zde totiž existovala absolutně superiorní říšská správa, která mohla kdykoli zasahovat do tzv. autonomní správy a nahradit ji, a na vedoucí místa tzv. autonomní správy byly přímo dosazeny tisíce německých úředníků. V době druhé světové války se pro českou veřejnost stal typickým reprezentantem sudetoněmečtí K. H. Frank, nepřetržitě fungující jako „expert proti Čechům“.

V. Kural sleduje také celkovou německou „politiku eroze češství“, která se realizovala arizací, konfiskací českého průmyslového majetku, soustavnými zábory půdy a utlačová-

ním českého školství. Český odboj si uvědomoval, že po „Endlösung“ židovského obyvatelstva dojde k analogickému řešení „české otázky“.

Pokud jde o českou rezistenci, sleduje autor její organizační i ideový vývoj a ukazuje, že v radikalizaci představ o poválečném postoji k sudetským Němcům měl hlavní akcelerační úlohu okupační teror doma. Právě doma se v atmosféře tohoto teroru formovalo odmítnutí poválečného soužití.

Neméně podrobně sleduje V. Kural vývoj představ o česko-německém poměru po skončení války v londýnském exilu, a to jak v české/československé emigraci, tak i v sudetoněmecké sociálnědemokratické Treuegemeinschaft kolem W. Jaksche. Prezident E. Beneš si byl dobře vědom toho, že musí počítat s různými variantami výsledku války, lépe řečeno, s různým rozsahem i dosahem vítězství spojenců a s různou intenzitou jejich ochoty prosazovat obnovení Československa v hranicích z roku 1937. Kniha přináší množství dokladů o tom, že Benešova politika vůči Jakschovi, můžeme-li takto perzonalizovat vztah Čechů a sudetských Němců, byla nesrovnatelně pružnější než naopak. Z Mnichova, ačkoli jím byl Jaksch poražen stejně jako československá demokracie, vyvodil ještě před vypuknutím války v roce 1939 závěr, že Mnichovskou dohodou získal Sudetenland mezinárodněprávní subjektivitu, s níž může jeho obyvatelstvo libovolně disponovat. Staví se tak na velkoněmecké stanovisko, tzn. že se jádrem poválečné středoevropské federace má stát Německo, včetně Rakouska a Sudet. Obě naposledy zmíněná území mají mít právo plebiscitu, avšak mají vlastně právo volby pouze mezi přímou příslušností k říši a nepřímou příslušností prostřednictvím členství v jakési středoevropské federaci. O postavení českých zemí se zmiňuje velmi neurčitě, vůbec se tu neobjevuje termín „Československo“ a zůstává otevřena možnost, že by Česko mělo v této federaci jen statut jakési „provincie“, tedy případně dokonce méně než před rokem 1918.

V. Kural podrobně sleduje, jak Beneš formuluje zvláště v letech 1940–1941 různé verze řešení, uvažuje o modalitách územních ústupků, spjatých s odchodem většího počtu sudetských Němců z československého území. Tyto úvahy probíhají v dialogu jak s domácím odbojem, tak i s Jakschem a opozicí v jeho skupině. Jde o zmapování úporného hledání možných řešení, uspokojujících životní zájmy obou partnerů, jde např. o varianty minimálního českého existenčního prostoru, o možnosti územních výměn mezi Československem a Německem. Koncepce generálního transferu není stále ještě ani na obzoru. Kural přesvědčivě vyvrací tezi, dost často se objevující nejen v publicistice, ale i v odborné literatuře, jako by Beneš od počátku sledoval pouze tuto maximalistickou variantu a prý jen z oportunismu ji zatím neprosazoval.

Diskuze a úvahy exilu i jeho dialog s domácím odbojem ovlivnila od podzimu 1941 do léta 1942 éra spjatá s R. Heydrichem, začínající úvodní vlnou teroru a končící další vlnou teroru po atentátu na něj. Při přijetí Háchy a protektorátní vlády Hitler poprvé českým osobnostem výslovně uvedl možnost masového vysídlení Čechů. Na to britská vláda odpověděla v červenci 1942 oduznáním Mnichova (byť nikoli ex tunc) a vyslovením souhlasu s transferem německé menšiny z Československa po válce. Je důležité si uvědomit, že se tento princip podle usnesení britského kabinetu měl aplikovat na všechny středoevropské a jihovýchodoevropské státy. Jakschův protest proti britskému kroku byl začátkem konce jeho kontaktu s československým exilem, i když nebylo možné očekávat jiné vyznění, ačkoli byl Beneš ochoten jednat s Jakschem ještě v září 1942 a poslední stanovisko vůči němu formuloval až v roce 1943. Jen menšina Treuegemeinschaftu byla ovšem ochotna akceptovat mínění, vyslovené z jejich řad, že za existující situaci jsou sudetští Němci „spoluvinní a spoluzodpovědní“.

Tehdy vznikla nová situace, v níž už byly dveře ke generálnímu transferovému řešení otevřeny, i když stále ještě není řešením jediným a výlučným. Stále se ještě uvažuje o demokratických Němcích, kteří v Československé republice zůstanou, avšak mnohem přesněji se vymezuje tento rámec. Vedle obecné bezpečnostního hlediska státu se stále více prosazuje moment potrestání viníků jako celkový výsledek koncepce žít odděleně místo společně v jednom státě. Postupné vyhraňování představ nejen československého

exilu, ale také postojů velmocí k této otázce, jednání s nimi a jejich výsledky, ale též stále větší izolaci v rámci spojenecké politiky, do níž se Jaksch dostával, sleduje Kural zhuštěnou formou. Stanovisko československé exilové vlády vrcholí ve dvou memorandech spojencům z léta a listopadu 1944, jež autor charakterizuje slovy, že tu „převládá nacionalismus, antiněmectví nad antifašismem“. Ovšem po letech řádění nacionalismu v hitlerovském vydání doma nebylo možné očekávat něco jiného. Připouštělo se sice setrvávání části Němců, tj. asi čtvrtiny z předválečného počtu (cca 800 tisíc), avšak už bez zvláštních menšinových jazykových práv.

Velmi zajímavá je rovněž podkapitola o postoji KSČ (jak domácího odboje, tak moskevského vedení) k sudetoněmeckému problému. Pro pochopení nálad veřejnosti doma je významný záznam faktů, jež na ni právě v květnu 1945 působily nejbezprostředněji. Byl to stupňovaný teror německých okupantů a demonstrace dosud žárlivě střežených tajemství koncentračních táborů v tzv. pochodech smrti, ať pěších, či v otevřených vagonech při evakuaci táborů před blížící se frontou. Byl to opravdu pohled do „nejhlubšího kruhu Danteho pekla“. Sám odsun Němců byl pak dohrou, smutnou kapitolou masových procesů, které iniciovala druhá světová válka.

Obě uvedené Kuralovy knihy jsou napsány na podkladě vydaných pramenů a literatury, druhá též na základě výzkumu široké škály archivů, což je informační základna plně uspokojivá (pro první knihu přes 200 položek, pro druhou cca 150). Publikace vznikaly během asi 15 let při zákazu povolání, většinou v čerpačské maringotce či v kotelně. Přesto jsou autorovy úsudky nejen dobře podloženy znalostí materiálů, ale při četbě těchto knih je přímo „cítit“, že jsou vyzrálé, psané s nadhledem, bez obvyklé nacionální úzkoprsosti, že jejich řádky byly mnohokrát promyšleny a váženy před napsáním konečného znění. Zvlášť je třeba ocenit, jak autor dovede i na relativně malém prostoru sdělit množství poznatků, a to nejen výsledná fakta, ale i jejich hloubkové, na první pohled nepostřehnutelné souvislosti. Oba svazky podaly velmi solidní přehled a analýzu problému, současně poukázaly také na otázky, potřebující další detailní výzkum. Za dost citelný nedostatek považuji, že v obou knihách chybí rejstřík osob, který by v publikaci toho druhu neměl chybět.

Za velmi naléhavé považuji vydání obou svazků v německém překladu, protože nelze očekávat, že by všichni potenciální zahraniční zájemci (zdaleka nikoli pouze z řad odborných historiků) uměli česky.

Cenným doplňkem druhé Kuralovy knihy je edice pramenů o politickém hledání cesty k řešení česko-sudetoněmeckého problému v letech druhé světové války, kterou připravila Jitka Vondrová pod názvem *Češi a sudetoněmecká otázka, 1939–1945*. Tato edice je soustředěna na dokumenty, uložené ve čtyřech českých archivech (celkem 14 archivních fondů, z nichž je publikováno 158 dokumentů). Jde o dokumenty vzešlé z činnosti exilové vlády a prezidenta E. Beneše, jsou zde také sdělení o stanoviscích českého domácího odboje, o postojích veřejnosti atd. Závažné jsou záznamy o rozhovorech, hlavně E. Beneše a H. Ripky, s britskými činiteli (Eden, Nichols, Roberts) a s americkými a sovětskými politiky.

Pro posouzení přínosu edice je jistě rozhodující, nakolik rozšiřuje okruh informací k danému tématu. Tato bilance je velmi uspokojivá, protože značně převažují dokumenty, jež jsou poprvé badatelsky zpřístupněny. Nepočítáme-li Benešovu výměnu dopisů s W. Jakschem, známou jednak z Benešových Pamětí a z edice F. Prinze z roku 1973, bylo až dosud známo jen asi 10 % editovaných dokumentů.

Nebudu opakovat ani hlavní položky z edice, protože bych vlastně jen opakoval mínění, uvedená výše v souvislosti s Kuralovou knihou. Editorce je třeba poděkovat za benediktinskou píli, projevující se např. v poznámkovém aparátu k jednotlivým dokumentům. Uživateli by jistě velmi prospěl věcný rejstřík k poměrně obsáhlému svazku, bude si jej však muset, chce-li informačního bohatství plně využít, patrně sestavit podle svých hledisek sám. Pro zahraničního uživatele, který se většinou rychle neorientuje v českém textu,

by bylo nepochybně potřeba zařadit vskutku podrobné anglické registry jednotlivých dokumentů. Je totiž třeba mít na zřeteli, že téma tohoto svazku je nejen česko-německé, ale že patří do oblasti mezinárodních vztahů.

V tomto svazku edice citelně postrádám rovněž obvyklý historický úvod, který by badatelé usnadnil orientaci v obsahu edice a objasnil její přínos. Proto nezbyvá než doporučit, aby historik jako průvodce po edici používal Kuralovu knihu, věnovanou období 1939–1945. Mezi dezideraty bych uvedl také zařazení známého náčrtu a záznamu dr. Drábka z počátku roku 1939.

Tyto kritické poznámky však nemění nic na faktu, že jde o zcela mimořádně důležitou edici, která byla dlouhou dobu citelně postrádána. Důstojně se řadí k edici válečných zápisů J. Smutného apod., kterou téměř před 30 lety vydala L. Otáhalová a M. Červinková. Také edice J. Vondrové se stane zcela nezbytnou příručkou pro každého seriózního badatele, zabývajícího se obdobím druhé světové války.

Jaroslav Valenta

¹ Z této literatury je třeba uvést César, J., Černý, B.: *Politika německých buržoazních stran v ČSR, I–II*. Praha 1962 a 1963.

² Viz Kováč, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava 1991.

³ Viz Křen, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci, 1780–1918*. Praha 1991.

⁴ Viz Kořalka, J.: *Die Tschechen im Habsburgerstaat, 1815–1914*. Wien 1993.

⁵ Viz Brügel, J. W.: *Tschechen und Deutsche, 1918–1938*. München 1967. Brügel, J. W.: *Tschechen und Deutsche, 1939–1946*. München 1974.